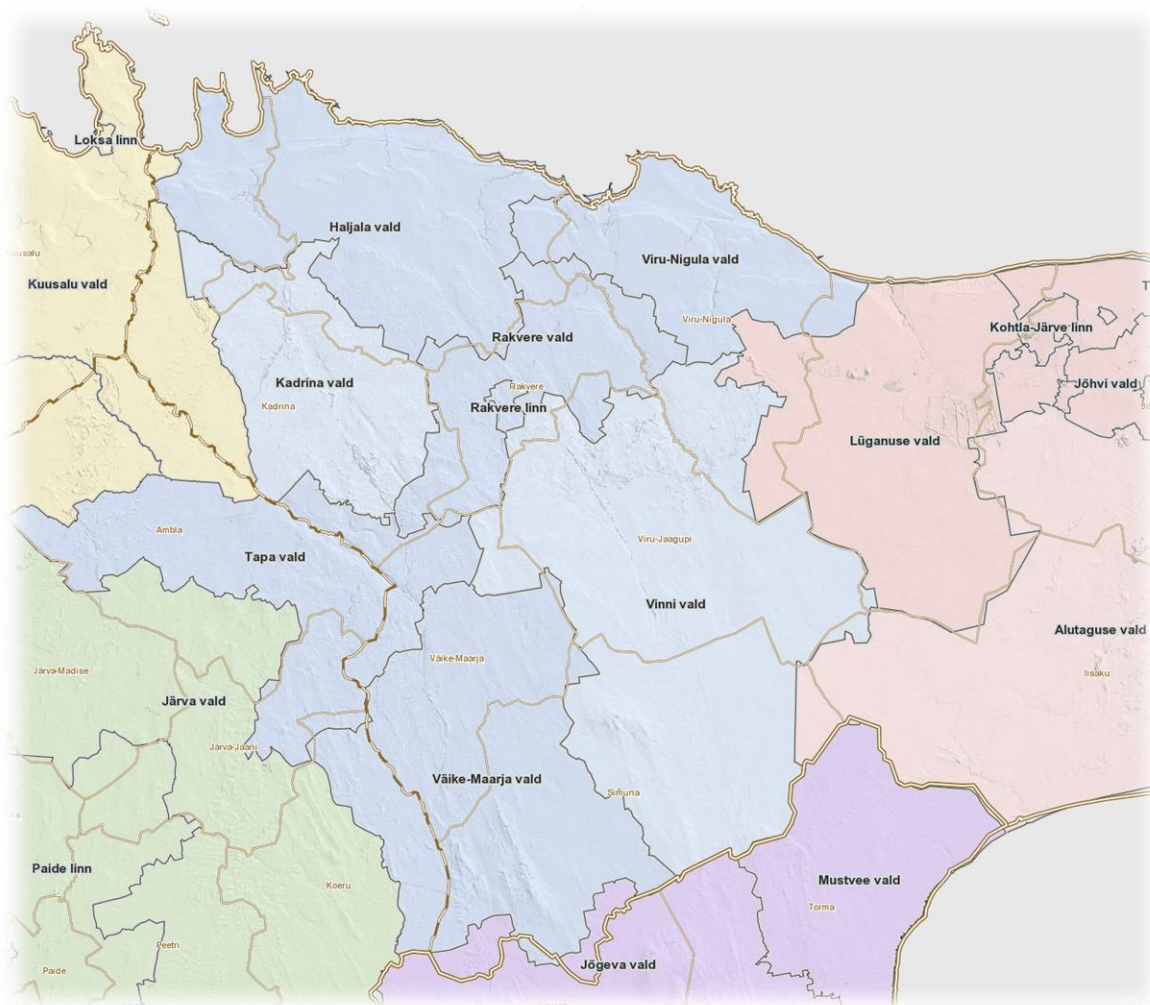

Lääne-Viru maakonna looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Rakvere kihelkonna pühapaigad Lääne-Viru maakond

Lõpparuanne

Töö nr: 1880MT1

Tartu 2019

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellijaja: Muinsuskaitseamet

Projekti juht: Mart Hiob, PhD

Autor: Reeli Reinaus, MA

Töörühm: Mari-Ann Remmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Kristel Kivari, PhD (Tartu Ülikool)

Laura Mäemets, MA

Mart Hiob, PhD

Kristjan Piirimäe, PhD

Sisukord

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	5
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	5
5. Inventeeritud kohad	6
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	8
7. Tööde käigus ettetulnud probleemid	8
8. Töörühma ettepanek kaitse alla võtmise kohta	9
9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad	9

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel töötappidel osalejad:

Reeli Reinaus (arhiivitööd, välitööde ettevalmistamine, välitööd, teabepäeval osalemine, aruande kirjutamine, järeltööd);

Laura Mäemets (välitööde märkmed ja fotod);

Mart Hiob (projektijuhtimine, välitööde fotod);

Kristjan Piirimäe (GIS andmete loomine).

2. Välitööde toimumise ajakava

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla, linn, alevik</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
13.04.2019	Kaarli	Kaarli hiemägi	Laura Mäemets, Mart Hiob
27.05.2019	Mädapea	Mädapea Hiemägi	Reeli Reinaus
12.06.2019	Karivärava, Kaarli, Sõmeru	Karivärava silmaallikas, Kaarli Hiemägi; teabepäev Sõmeru vallamajas	Reeli Reinaus
5.08.2019	Rakvere, Tõrma, Arkna, Taaravainu	Vestlus Rakveres allikatest teadva [redacted]; Rakvere allikad, Tõrma allikas, Arkna Laiakulmukivi, Taaravainu Annemägi ja Taaravainu. Vestlus Taaravainu külas [redacted].	Reeli Reinaus
10.08.2019	Paatna, Karivärava, Taaravainu, Tõrma, Karitsa, Kohala, Aresi, Ubja	Paatna raviallikas, Karivärava silmaallikas, Taaravainu Annemägi, Tõrma Reinapi kultusekivi, Tõrma ohvriallikas ja Tõvak, Karitse Ellemägi, Tõrma Tõrvasaugumägi, Kohala hiielepik, Aresi Hiiealuse põld, Hiienokkade mägi ja hiiekivi, Ubja ohvrikivi.	Reeli Reinaus

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: 100 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga: 45 tundi.

Järeltööd: 40 tundi.

Kokku: 185 tundi.

4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Arhiiviandmete, kirjalike väljaannete ja kaardiandmete analüüsi lõpptulemusena kujunes Rakvere kihelkonnas kokku **39** potentsiaalset pühapaika. **Kolm** nendest olid juba muinsuskaitse all (Aresi hiiekivi, Arkna hiieallikas ja Tõrma hiemägi) ning samuti üks kultusekivi, mis sai aga seetõttu uuesti inventeeritud, et see on teada olnud ka ohvrikivina. Üsna mitmete objektide kohta oli aga juba pärimusteadetes mainitud, et tegu on hävinud paigaga. Seega jäi järgi umbes **25** kohta, mida sai siis aktiivselt otsima hakatud.

Välitööde ja teabepäeva käigus selgus aga, et esiteks on väga raske leida inimesi, kes oleksid Rakvere kandi muististega kursis ning samuti on kihelkonna suhteline väiksus ja paiknemine ümber Rakvere linna (mis teadupärast on eelmise sajandi jooksul jõudsalt kasvanud), mõjunud halvasti pühapaikade säilimisele. Konsulterisin küll Rakvere linnaga väga hästi kursis oleva [REDACTED] ning samuti allikate asjatundja [REDACTED], kuid väljaspool Rakveret paiknevate pühapaikadega ei olnud nad kursis. Pigem oli siinkohal abi juhuslikest kohtumistest. Näiteks osutus täiesti juhuslikult Karivärava külas kohatud töömees Tõrma küla elanikuks, kelle isa [REDACTED] koostatud põhjalik Tõrma küla ajalugu käsitles ka mitmeid pühapaiku ning hiljem näitaski mulle sama mees kätte Tõrma ohvriallika asukoha ning Tõva-nimelise allika umbkaudse koha.

Kuid paljude kohtade leidmisel sai peamiseks takistuseks, et nende kohta käivad teated olid napid ja üsna üldised ning välitöödel kohatud inimesed ei osanud samuti objektide asukohta täpsustada.

Omaette teema oli aga Aresi küla, kus on üsna vastuoluliselt sõnastatud teadete põhjal võimalik siiski tuvastada vähemalt kolm hiiekivi nõ paberil. Üks nendest on muinsuskaitse all (nr 10413), kuid sellele vaatamata üsna halvas seisukorras. Teine hiiekivi on samuti muinsuskaitse all (nr 10412), kuid kahetsusväärset pole juba arheoloog Tõnno Jonuks seda 2010. aastal oma asukohast leidnud. Kolmas kivi, ohvrikivi, paistab kadunud olevat aga juba üsna ammu.

Kokku sai inventeeritud Rakvere kihelkonnas **10** pühapaika, mida on siiski üsna vähe. Neist kümnest omakorda **kahe** mäe kohta on üsna ebausaldusväärsed rahvusromantilised tekstid, et neil mägedel (Ellemägi ja Tõrvasaugumägi) on elanud varem eestlaste jumalad ja neile on ohvreid viidud. Ühtegi uut kohta juurde ei tulnud.

Tundub, et Rakvere kihelkonnale on peamiselt saanud saatuslikuks Rakvere linna laienemine (just seetõttu hävinud objektid: Taaravain, Taaravainu oja, Pagu soo ohvrikiivid, Rakvere allikad) ning võib-olla veel hetkel eksisteerivate paikade leidmist on takistanud vähesed ja ebamäärased pärimusteaded ning kohalike põliselanike nappus või siis lihtsalt teadmiste vähesus. Viimast väidet toetab omakorda see, et pärimusteadeid on vähe – seega võib vist eeldada, et juba varemalt pole enamik pühapaiku olnud kohalike jaoks kuigi olulise tähtsusega.

5. Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohtade nimekiri:

- 1) **Reinapi kultusekivi**, Eesküla
- 2) **Hiiemägi**, Kaarli küla
- 3) **Silmaallikas**, Karivärava küla
- 4) **Hiiemägi**, Mådapea küla
- 5) **Mäeotsa allikas**, Rakvere linn
- 6) **Annemägi**, Taaravainu küla
- 7) **Ohvriallikas**, Tõrma küla
- 8) **Ellemägi**, Karitsa küla
- 9) **Tõrvasaugumägi**, Tõrma küla
- 10) **Hiiekivi**, Ubja küla

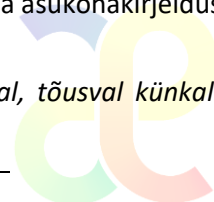

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu), mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida ja kaaluda ka väliuuringuid (lisaks jäid kokkuleppeliselt inventeerimata võimalikud kabelikohad):

- 1) **Niinemägi**, Karitsa küla. Pool Niinemäge jääb Viru-Jaagupi khk alla. Kuna koha kohta vaid üks, pigem rahvusromantiline teade, ning mäe pindala üsna suur, siis jäi see inventeerimata. Mäe keskpunkt: X: 6575529, Y: 634651.
- 2) **Püha kivi**, Piira küla. *Piira asunduse ja Mäetaguse küla piiril*. Ei teata.
- 3) **Tammik**, Rakvere linn. Tammik, kui väidetavalt hiiemetsale kasvanud uus tammemets (mida mainib O. Landberg raamatus „Rakvere radadel“), on maastiku kaitsealana looduskaitse all (KLO1000102). Inventeerimisel puudub mõte, kuna EELISest on vajadusel võimalik saada oluliselt täpsemaid andmeid, samuti puudub paiga kohta arhiveeritud suuline pärimus.
- 4) **Tõva allikas**, Tõrma küla – allikas, mis andnud vett Taaravainu oja. Allikas on olemas, aga kuna maastik oli väga soine, siis ei olnud võimalik sinna koos informandiga minna. Tõrma ohvriallikast ca 60 m põhjas. Põhikaardil samuti ses kohas allikad märgitud. Oletatavad koordinaadid: X: 6576935; Y: 632053.
- 5) **Kargumägi**, Vetiku küla. *Vanasti Kargu mäel elasid inimesed ja käisid sial ohverdamas*. Teates ei mainita täpset küla, kus mägi asus. Kohanimede kaardilt ei õnnestunud sellist mäge leida ja seetõttu ei õnnestunud ka paika lokaliseerida.
- 6) **Suur kivi**, Vetiku küla. *Suur kivi ja lohk sies. Eks ta võib olla küll ohvrikivi. [...] Pial on lohk, paistab ikka kaunis suur. Igaüks, kes vaatab, arvab, et on ohvrikivi*. Selle teate järgi ohvrikivi staatus pigem oletus kui fakt. Oletatav Suur kivi – X: 6578599, Y: 639861.

Hävinud või väheperspektiivikad kohad:

- 1) **Hiiemägi**, Aluvere küla. *Kink Aluvere küla lääneosas Aluvere jõe paremal kaldal*. Ei õnnestunud leida.
- 2) **Hieekivi**, Aresi küla. Peal kuradi kabjajäljed. Ilmselt üks kaitsealustest kultusekividest, kuid asukohakirjelduse ja MK passide võrdlusel ei paljastunud ühelgi kivil kabjajäljed. Asukoha kirjelduse järgi – 200 m koolimajast, on see olnud kivi, mis Tõnno Jonuksi 2010. a andmete järgi on kadunud. Vt Kultusekivi kultuurimälestiste registri nr 10412.
- 3) **Ohvrikivi**, Aresi küla. *Ohvrikivi, asukoht Ubja vallas. Aresi külas Ubja mõisast umb. 2 kilom. N. pool Kunda Rakvere raudteest umb. 1/2 kilom. O. pool*. Teate järgi hävinud.
- 4) **Hiealuse põld**, Aresi küla. *Aresi k. vana põllu nimetus*. Asukoha kirjeldus puudub, samuti ei osanud kohalikud juhatada.
- 5) **Hienokkade mägi**, Aresi küla. Aresi k. l. oleva mäe nimetus. Asukoha kirjeldus puudub, samuti ei osanud kohalikud juhatada.
- 6) **Laiakulmukivi**, Arkna küla. Ei õnnestunud leida. Ilmselt võib kivi olla kirjeldatud asukoha lähedal asuvas kivihunnikus. Kivihunniku koordinaadid: X: 6586658,3; Y: 636391,7.
- 7) **Püha kivi**, Kaarli küla. *Kaarli küla Suure talu maa peal on suur kivi. Selle kivi peale on vanaste küla naesed Tõnise päeva öösel Tõnnile toitusi pannud*. Kohalikud ei tea.
- 8) **Hieekivi**, Katkutaguse küla. *Hiie kivi ja mets Sõmeru Katkutaguse mõisa järel rahva juttu järel olevad see kivi Toolse rannamehe tütre puusärk*. Pole enam tuvastatav, kuna asukohakirjeldus napp.
- 9) **Hiiemets**, Katkutaguse küla. *Hiie kivi ja mets Sõmeru Katkutaguse mõisa järel, rahva juttu järel olevad see kivi Toolse rannamehe tütre puusärk*. Pole enam tuvastatav, kuna asukohakirjeldus napp.
- 10) **Hielepik**, Kohala küla. *Kohala koolimajast 1 km OS. pool. Asub kõrgemal, tõusval künkal. Ümberringi on madalam soo*. Ei õnnestunud leida.

- 11) **Raviallikas**, Paatna küla. Põld allika asupaigas ära kraavitatud. Koordinaadid: X: 6582988,9; Y: 629324,7.
- 12) **Ristivee allikas**, Rakvere linn. Kõik Rakvere Rahvaia nimelises pargis olnud allikad, mis jooksid enne kraave mööda, on nüüdseks kadunud, sest allikakanalid on kinni aetud. Rahvaia koordinaadid: X: 6581631,3; Y: 633678,2.
- 13) **Ohvrikivid**, Rakvere. *Baggo soo servas Narva maanteest lõuna suunas 0,5 km eemal.* Kohalikud ei tea. Nimetatud piirkond on Rakvere linna all, seega kivid on tõenäoliselt hävinud.
- 14) **Veetohter**, Rakvere linn. EKI kirjelduse järgi hävinud juba 1953. aastaks. Allika asupaiga koordinaadid: X: 6582042,4; Y: 633662,5.
- 15) **Taaravain**, Taaravainu küla. Kirjeldatud koht (kus on muuhulgas ka praegu veel hiie tänav ja varemalt Ohvri taluüksus) on praegusajal kaetud majadega. Koordinaadid: X: 6579137,1; Y: 633348,1.
- 16) **Taaravainu oja**, Taaravainu küla. *Kesk Tõrma küla keeb üks hallikas maa seest välja, mida Tõvaks hüütakse. See jookseb Taaravainule ja kaob sinna laiale ära.* Pühaks on peetud oja seda osa, mis on jooksnud Taaravainust mööda.
- 17) **Ohvrikivi**, Tõrma küla. Hiimäel asunud ohvrikivi lõhutud enne I ms. Hiimäe koordinaadid: X: 6576192,2; Y: 632558,7.
- 18) **Tõrremägi/Taaramägi**, Tõrremäe küla. *Märgid näitavad, et siin muinasajal pidi midagi tähtsat olema. Kas mingisugune püha hiis püha allikatega ja ohvrikividega või selle sarnast, mida rahvas nimetas Taaramäeks.* Üsna hüpoteetiline ja rahvusromantiline teade.
- 19) **Tõrremäe nõiutud kivi**, Tõrremäe küla. *Tõrremäe külast alla poole minnes, on suur kivi. See peab nõiutud olema. Mõnikord võib sealt sala kirja lugeda, aga see on ainult üks kord aastas.* Pühadus üsna hüpoteetiline.
- 20) **Ussimägi**, Ussimäe küla. Ohverdatud ussidele. Mäel ehitised. Pole vist ka traditsioonilises mõttes pühapaik. Koordinaadid: X: 6580837,9; Y: 635621,9.
- 21) **Hiimets**, Ubja küla. *Ubja mõisa ligidal, Rakverest 12 versta ja Nurme küla kalmistust 3½ versta.* Teoreetiliselt võib olla olnud Ubja ohvrikiviga samas kohas.

6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Välitöödel juhtusin kokku nii Rakveres elava endise veterinaariga, kes andis mulle põhjaliku ülevaate Pandivere kõrgustiku veestikust ja linna allikatest, kui ka Tõrma küla põhjaliku ajaloo kokku pannud [REDACTED] pojaga [REDACTED], tänu kellele õnnestus kahe allika asukoht kindlaks määrata. Samuti sattusin Tõrma küla 800. sünnipäevale, kus oli koos üsna palju inimesi. Kuid kindlasti pole need ega ka teised põgusad kohtumised piisavad, et osata sellele küsimusele Rakvere kihelkonna osas põhjalikult vastata.

Olukorras, kus enamik paiku saab lokaliseeritud arvutis kaarte uurides, on üsna keeruline midagi kihelkonna kohaliku rahvastiku järjepidevuse kohta arvata, liiatigi veel, kui üsna suure osa kihelkonnast võtab enda alla Rakvere linn ja selle ümbruse taristu.

7. Tööde käigus ettetulnud probleemid

- Kui läheneda küsimusele täiesti subjektiivselt, siis minu kui inventeerija jaoks oli kõige suuremaks probleemiks see, mida teha olukorras, kus arhiiviteadete järgi justkui tundub olevat leitud õige paik, kuid ükski kohalik ei oska selle paikapidavust kinnitada ning samuti ei ole

maastikul mingeid tähiseid, mille järgi võiks otsustada, kui suure maa-alaga on varemalt olnud pühapaiga näol tegu. Palju kasu ei ole enamikul juhtudel ka vanadest kaartidest, kus paljudel juhtudel on küll hiiemetsa kohal tõepoolest ka varemalt mets olnud, aga kas terve see mets on olnud hiis või mingi kitsam piirkond sellest, jääb siiski enamikul juhtudel vastuseta.

- Iseloomulike elementide jaotusest „elustik“ võiks jääda loetelust välja. Kuna inventeerimas käiakse sageli ka ajal, kui isegi objekti kõrval olevaid lehtpuid on raske määrata, siis pole mõtet rääkidagi taimestikust. Ja kui elustiku all pidada silmas loomi, siis selleks on aeg napp, et teha mingeid vaatlusi. Juhuslikult kohatud hiir või sisalik või kuulnud kägu ei anna inventuurilehele pühapaiga kui sellise kontekstis midagi juurde, pigem vähendab selle tõsiseltvõetavust. Kui pühapaiga läheduses näeb inventeerija tõepoolest midagi eriskummalist, on ilmne eeldada, et ta kirjutab sellest punkti „inventeerijate märkus“ all.
- Allikad. Raske on öelda, millal on allikas hävinud, kuna palaval suvel kuivab aeg-ajalt ära ka mõni muidu üsna veerohke allikas. Samuti, kui minna allika juurde kevadel, on keeruline öelda, kas tegu on lume sulamisest tingitud veega või on allikas tõepoolest läbi aasta aktiivne. Ilmselt siinkohal mingit üldist suunist välja tuua ei ole võimalikki.
- Üldiselt on endiselt harjumatu paikade hindamiseks kohaldatud hinnanguskaala, kus väikseim number tähistab positiivseimat hinnangut.
- Punkt „Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele“. Jääb arusaamatuks, mille alusel peaks inventeerija midagi arvama kihelkonna elanikkonnast isegi siis, kui ta kohtuks ja intervjuueeriks isegi umbes paarikümnet inimest. Täiesti ebavajalik punkt nii inventeerijale kui ka ilmselt muinsuskaitseameti töötajatele.

8. Töörühma ettepanek kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) **Mäeotsa allikas**, Rakvere linn – Rak_Rakvere_01;
- 2) **Annemägi**, Taaravainu küla – Rak_Taaravainu_01;
- 3) **Ohvriallikas**, Tõrma küla – Rak_Tõrma_01;
- 4) **Reinapi kultusekivi**, Eesküla küla – Rak_Eesküla_01;
- 5) **Ubja hiiekivi**, Ubja küla – Rak_Ubja_01.

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektidena:

- 1) **Hiiemägi**, Kaarli küla – Rak_Kaarli_01;
- 2) **Silmaallikas**, Karivärava küla – Rak_Karivärava_01;
- 3) **Ellemägi**, Karitsa küla – Rak_Karitsa_01;
- 4) **Hiiemägi**, Mådapea küla – Rak_Mådapea_01;
- 5) **Tõrvasaugumägi**, Tõrma küla – Rak_Tõrma_02.

9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kartoteek
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi fotoarhiiv
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmebaas Koobas

- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (muuhulgas ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid)
- Jung, Jaan (1910). *Muinasaja teadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt.*
- Kalda, Lembit (1999). *Tõrma küla 780.* [käsikiri]
- Kirss, Odette (2004). *Rakvere lood ja legendid.* SA Virumaa Muuseumid ja Tänapäev.
- Landberg, O. (1966). *Rakvere radadel.* Tallinn.
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid
- Tartu Ülikooli arheoloogiakabineti andmebaas
- Vilbaste, Kristel (2013). *Eesti allikad.* Varrak.